

**ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 368 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ****CHARACTERISTICS OF THE SUBJECT OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED
FOR BY ARTICLE 368 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

Пушкар О.А., к.ю.н.,
докторант кафедри кримінального права та процесу
Державний податковий університет

Стаття присвячена комплексному аналізу суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, яка визначає кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. У дослідженні розглянуто правову природу суб'єкта даного злочину, охарактеризовано особу правопорушника, встановлено її специфічні ознаки, зокрема особливий правовий статус, посадове становище та зв'язок з виконанням службових обов'язків. Проаналізовано відмінність між загальним та спеціальним суб'єктом злочину, а також важливість визначення ознак суб'єкта для кваліфікації правопорушення.

Доведено, що особа вчинення правопорушення, передбаченого ст. 368 Кримінального кодексу України, характеризується основними ознаками, притаманними особі, що вчиняє будь-яке корупційне правопорушення.

Особливу увагу приділено розкриттю термінології, що застосовується у визначенні складу злочину, таких як «службова особа», з метою уточнення їх значення у контексті сучасної правозастосовної практики. Зроблено акцент на необхідності врахування об'єктивних і суб'єктивних ознак суб'єкта під час здійснення кваліфікації злочину, включаючи мотиви, мету та спосіб отримання неправомірної вигоди. У статті також досліджено питання суб'єктивної сторони злочину, яка включає прямий умисел та усвідомлення службовою особою проти-правного характеру своїх дій.

Дослідження базується на аналізі положень чинного законодавства, судової практики та доктринальних підходів до визначення суб'єкта злочину. Окреслено практичні проблеми кваліфікації дій службових осіб у сфері протидії корупції та запропоновано рекомендації щодо вдосконалення законодавчих норм, спрямованих на підвищення ефективності боротьби з корупційними проявами. Узагальнення отриманих результатів має значення для вдосконалення юридичної науки та правозастосовної діяльності у сфері кримінального права.

Ключові слова: суб'єкт правопорушення, характеристика особи, правопорушник, корупція, неправомірна вигода.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the subject of the commission of a criminal offense, provided for by Article 368 of the Criminal Code of Ukraine, which determines criminal liability for accepting an offer, promise or receiving an illegal benefit by an official. The study considers the legal nature of the subject of this crime, characterizes the person of the offender, establishes its specific features, in particular, a special legal status, official position and connection with the performance of official duties. The difference between the general and special subject of the crime is analyzed, as well as the importance of determining the features of the subject for the qualification of the offense.

It is proved that the person committing the offense, provided for by Article 368 of the Criminal Code of Ukraine, is characterized by the main features inherent in a person committing any corruption offense.

Particular attention is paid to the disclosure of terminology used in defining the elements of a crime, such as «official», in order to clarify their meaning in the context of modern law enforcement practice. Emphasis is placed on the need to take into account the objective and subjective characteristics of the subject when qualifying a crime, including the motives, purpose and method of obtaining an unlawful benefit. The article also examines the issue of the subjective side of the crime, which includes direct intent and the official's awareness of the unlawful nature of his actions. The study is based on an analysis of the provisions of current legislation, judicial practice and doctrinal approaches to defining the subject of a crime. Practical problems of qualifying the actions of officials in the field of combating corruption are outlined and recommendations are offered for improving legislative norms aimed at increasing the effectiveness of the fight against corruption. The generalization of the results obtained is important for improving legal science and law enforcement activities in the field of criminal law.

Key words: subject of the offense, characteristics of the person, offender, corruption, illegal gain.

Постановка проблеми. Актуальність теми, присвяченої характеристиці особи – суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України (далі – КК України), обумовлена поширеністю корупційних діянь, які підривають довіру до державних інституцій і негативно впливають на соціально-економічний розвиток країни. Визначення специфічних ознак службової особи, що виступає суб'єктом даного злочину, є ключовим для правильної кваліфікації протиправних дій та забезпечення справедливості під час судового розгляду. Аналіз правового та соціального статусу суб'єкта, його мотивів і цілей дозволяє вдосконалити підходи до протидії корупції та зміцнення принципу верховенства права в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі характеристики осіб, що вчиняють корупційні правопорушення, досліджували такі науковці, як О. Бучинський, С. Ю. Задерейко, І. Є. Мезенцева, В. В. Топчій, Г. Л. Шведова та ін. Огляд наукових робіт цих та інших вчених показує, що у науці кримінального права залишаються недостатньо дослідженими такі аспекти характеристики осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, передбачене статтею 368 КК України, як: мотиви і психологічні

механізми, які спонукають службових осіб до прийняття обіцянки, пропозиції або неправомірної вигоди, вплив психологічного тиску чи зовнішніх обставин на вчинення корупційних правопорушень; соціокультурні особливості корупційної поведінки. Також недостатньо вивчені відмінності у корупційній мотивації та поведінці службових осіб залежно від регіональних, культурних чи економічних факторів та ін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є всебічний аналіз суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 КК України, для визначення його правових і соціальних характеристик, що забезпечують правильну кваліфікацію злочину, вдосконалення законодавчих підходів та підвищення ефективності боротьби з корупційними правопорушеннями.

Виклад основного матеріалу. Проведення кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 368 КК України – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою [1] та яке відноситься до корупційних, потребує передусім з'ясування основних ознак, за якими в науці кримінального права проводиться така характеристика.

Так, окремі науковці під характеристикою осіб, що вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, пропонують розуміти систему цілих стійких ознак, властивостей та особливостей соціально-демографічного, морально-психологічного, соціально-рольового характеру, які притаманні і повністю відображають особу, що вчиняє корупційні кримінальні правопорушення [2, с. 189].

При цьому, на думку І. Є. Мезенцевої, кримінологічна характеристика особистості злочинця, зокрема того, хто вчинив корупційне правопорушення, охоплює три підсистеми: 1) соціальний статус (стать, вік, освіта, посадове становище, матеріальний рівень тощо); 2) соціальні функції (рівень розвитку, культурно-освітній рівень, навички); 3) морально-психологічні складники (моральні якості, цінності, потреби, звички, психічні процеси, фізіологічні й соціальні прояви) [3, с. 67].

Так, що стосується соціального аспекту особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, то в науці кримінального права на підставі проведення чисельних статистичних та науково-практичних досліджень сформований портрет типового порушника в цій сфері суспільних правовідносин.

Зокрема, як аргументують деякі науковці, особою правопорушника в корупційних злочинах є: переважно чоловіки, які здебільшого обіймають керівні посади; особи з низьким рівнем культурної свідомості, орієнтовані на задоволення особистих фінансово-економічних потреб, вчиняють злочин переважно одноосібно, інколи нечисленними групами осіб, часто як службова особа або яка надає чи пропонує надати неправомірну вигоду, причому однаково намагаються приховати вчинення такого роду злочинів [4, с. 24].

Схожий висновок зроблений також іншими науковцями, які представляють кримінологічний портрет особи, що вчиняє корупційні кримінальні правопорушення як: чоловік 30–35 років, що здебільшого займає відповідальне становище на державній службі, має вищу освіту, високий інтелект, постійно удосконалюється, нівелює важливість правових та моральних норм, є психологічно стабільним [2, с. 189].

У світлі вказаного, найбільш важливими характеристиками особи правопорушника для здійснення своєчасної та правильної кваліфікації корупційного правопорушення є саме психологічні ознаки, зокрема, мотиви, ціннісні орієнтації тощо.

У цьому аспекті обґрунтовано видається думка О. Бучинського, який вважає, що до числа найбільш значущих характеристик корупціонерів належать: активність, енергійність, ініціативність, висока емоційна стійкість, працездатність, розвинений самоконтроль, здатність до продуктивної діяльності в складних, стресових умовах, виражені організаторські та комунікативні якості. Такі люди товариські, комунікабельні, готові до спільної роботи. Корупціонери, як правило, прагматичні, прагнуть до досягнення особистих цілей, готові жорстко відстоювати власні права та інтереси, егоїстичні. Вони відрізняються спрямованістю на досягнення конкретних практичних результатів будь-якої діяльності [5, с. 117].

Засади ціннісно-нормативної теорії особистості правопорушника, який вчиняє корупційні правопорушення, розкриваються О. Бучинським через особливості центральних, ядерних структур особистості, що визначають її загальну спрямованість: рівнем правосвідомості, специфікою ціннісно-нормативної та мотиваційних систем [5, с. 115].

Необхідно погодитися з тим, що ціннісно-нормативна теорія особистості правопорушника пропонує глибоке пояснення природи корупційних правопорушень, фокусуючись не лише на зовнішніх характеристиках суб'єкта, а й на його внутрішніх структурах, таких як система цінностей, правосвідомість та мотивація. Це пояснення

виглядає логічним і перспективним, зважаючи на комплексний характер корупції як явища, що поєднує індивідуальні, соціальні та системні чинники.

Ціннісно-нормативна теорія зміщує фокус на ядерних структурах особистості, оскільки вчинення корупційного правопорушення часто не є випадковим чи спонтанним, а відображає загальну спрямованість особистості. Наприклад, особа з низькою правосвідомістю та ціннісним акцентом на матеріальне благополуччя будь-якою ціною більш схильна до таких дій.

При цьому роль ціннісно-нормативної системи полягає у тому, що людина, яка не бачить корупцію як морально неприйнятне явище, або ж сприймає її як «норму» через деформовану систему цінностей, є потенційно готовою до прийняття неправомірної вигоди. Тобто цей підхід допомагає уникнути спрощених пояснень корупції (наприклад, «всі хочуть грошей») і переносить увагу на фундаментальні особистісні риси, які впливають на вибір правопорушника.

Разом з тим, в ціннісно-нормативній теорії стверджується, що моральні якості є виключенням серед специфічних рис, але вони, фактично, можуть бути центральним елементом, який формує правосвідомість і систему цінностей особистості. Наприклад, занижена емпатія, байдужість до суспільного добра чи егоцентризм часто стають «моральним підґрунтям» для корупційних дій. Ціннісно-нормативна теорія більше зосереджена на індивідуальних аспектах, але важливо також враховувати вплив зовнішніх чинників – соціального середовища, культури організації, тиску з боку колег чи начальників. Висока корупційна толерантність у колективі може спонукати до порушення навіть тих осіб, чия ціннісна система ще не повністю деформована.

Якщо визнати, що ядро особистості має ключове значення, то важливо дослідити, чи можливі ефективні програми розвитку правосвідомості, переорієнтації цінностей і корекції мотивації для запобігання корупційній поведінці.

Таким чином, ціннісно-нормативна теорія надає цінний інструмент для розуміння природи корупційного правопорушника, зокрема його внутрішньої структури. Вона пояснює, чому боротьба з корупцією лише через зовнішній контроль (санкції, покарання) може бути недостатньо ефективною. Для успішної протидії корупції необхідно працювати з правосвідомістю, цінностями та мотиваційною системою як на рівні окремих осіб, так і в масштабах суспільства загалом.

Крім ціннісно-нормативних особливостей, до характеристик, які впливають на ступінь суспільної небезпеки корупційного кримінального правопорушення, деякі науковці відносять наділення владними повноваженнями, рівень органу, в якому працює особа, соціальне оточення. При цьому вчені вказують на важливість врахування того, що однакові соціальні умови та оточення по-різному впливають на особистість, і поведінка особи, в першу чергу, залежить від внутрішніх факторів сприйняття зовнішніх чинників, а саме від її волі і свідомості. На противагу цьому стверджується, що певні характеристики соціального статусу особи можуть виступати перешкодами притягнення її до відповідальності, зокрема, депутатський та інші імунітети [6, с. 7].

Слушним також видається висновок окремих вчених про те, що винним у разі прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди є службова особа: переважно чоловік, який займає керівну посаду; особа з низьким рівнем культурної обізнаності, орієнтований на зустріч особисті фінансові та економічні потреби, зобов'язує а злочин переважно поодинокі, іноді невеликими групами людей, часто як посадова особа або особа, яка надає чи пропонує надати неправомірну вигоду, а також намагається приховати своє вчинення даного виду злочину [4, с. 27].

На підставі проведеного аналізу та екстраполюючи отримані результати до характеристики особи, яка вчиняє корупційне кримінальне правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 368 КК України, можна дійти висновку, що така особа може відрізнятися від інших суб'єктів корупційних правопорушень за кількома критеріями, оскільки ця стаття передбачає специфічні ознаки складу злочину, що зумовлює особливі характеристики суб'єкта:

1. Специфіка правового статусу: стаття 368 КК України стосується службових осіб, визначення яких надано у статті 364 КК України. Це означає, що вказаний злочин може вчиняти лише особа, яка: займає певне службове або посадове становище у державних органах, місцевому самоврядуванні або на підприємствах з державною часткою; має доступ до владних або розпорядчих функцій, які вона використовує для отримання неправомірної вигоди; на відміну від цього, інші корупційні правопорушення, наприклад, передбачені статтями 369 або 369-2 КК України (надання неправомірної вигоди або зловживання впливом), можуть вчиняти й інші особи, які не мають такого службового статусу, наприклад, приватні особи чи представники бізнесу.

2. Мотиваційний аспект: суб'єкти за ст. 368 КК України найчастіше мотивовані використанням свого посадового впливу для отримання вигоди. Натомість у випадку інших корупційних правопорушень, таких як ст. 369 (пропозиція або надання неправомірної вигоди), суб'єкти діють із метою досягнення вигоди через підкуп службової особи, не будучи безпосередньо пов'язаними з владними функціями.

3. Ступінь зв'язку з корупційною системою: суб'єкт за ст. 368 КК України може діяти як частина системної корупції, де посадова особа є безпосереднім виконавцем корупційного злочину, що пов'язаний із виконанням її посадових обов'язків. У випадку інших корупційних правопорушень, таких як зловживання впливом (ст. 369-2 КК України), суб'єктами можуть бути особи, які формально не виконують службових обов'язків, але використовують свій вплив для досягнення корупційних цілей.

4. Особливості поведінки суб'єкта: суб'єкти за ст. 368 КК України часто демонструють відносно високий рівень обізнаності у правових питаннях і способах ухилення від відповідальності через свій досвід у владних структурах.

Інші суб'єкти корупційних злочинів (наприклад, ст. 370 КК України, провокація підкупу) можуть діяти з меншою правовою обізнаністю або діяти провокативно з метою викриття корупційної діяльності.

5. Соціальна та психологічна характеристика: службові особи, які вчиняють злочин за ст. 368 КК України, часто мають високий соціальний статус і вплив, що обумовлює доступ до ресурсів, які стають об'єктом корупційної діяльності. Інші суб'єкти корупційних злочинів можуть діяти з менш впливових позицій, використовуючи свої соціальні зв'язки або персональні ресурси для реалізації протиправних намірів.

Отже, особливості суб'єкта за ст. 368 КК України зумовлені його посадовим статусом, прямим зв'язком із владними функціями та характером неправомірної вигоди. Водночас ці риси відрізняють його від інших суб'єктів корупційних правопорушень, які можуть не мати службового статусу або діяти з інших мотивів і в інших контекстах.

Аналіз судової практики [7; 8; 9] щодо осіб, які вчиняють злочини, передбачені ст. 368 КК України дозволяє виділити такі характерні риси:

1) соціальні характеристики: більшість правопорушників займають керівні посади або виконують розпорядчі функції. Це включає державних службовців, представників місцевого самоврядування, суддів, прокурорів, слідчих

тощо. До цієї категорії входять як особи нижчого рівня керівництва, так і службові особи, які займають особливо відповідальне становище, наприклад, судді Конституційного Суду, члени Кабінету Міністрів, народні депутати та інші високопосадовці;

2) соціальна мотивація: особи часто мотивовані отриманням додаткової вигоди або покращенням матеріального становища, навіть якщо їхня посада передбачає високий рівень фінансового забезпечення;

3) психологічні риси: правопорушники демонструють низький рівень правосвідомості та моральної відповідальності, толерантність до корупційних практик, сприймаючи їх як «норму» або частину системи. Дії завжди мають прямий умисел, особа усвідомлює незаконність своїх дій і намагається їх приховати (використання посередників, фіктивних схем). Часто злочин вчиняється одноосібно, хоча є випадки залучення інших осіб у якості посередників;

4) інші ознаки: прийняття неправомірної вигоди у різних формах: грошових коштів, майна, послуг або нематеріальних вигод, які безпосередньо пов'язані з виконанням службових обов'язків. Тобто особа використовує службові повноваження для забезпечення умов отримання вигоди, навіть якщо результат дій (наприклад, ухвалені рішення) не завжди відповідає очікуванням особи, яка пропонує вигоду.

Таким чином, особистість суб'єкта злочину за ст. 368 КК України формується під впливом службових обов'язків, соціального статусу та сприйняття корупції як частини професійної діяльності. Виявлення цих характеристик є важливим для вдосконалення антикорупційного законодавства та запобігання злочинам.

Висновки. Таким чином, суб'єктом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 КК України, є спеціальна категорія осіб – службові особи, які під час виконання своїх обов'язків мають особливий правовий статус. Визначення ключових характеристик суб'єкта, таких як посадове становище, мотиви, умисел та спосіб дій, має вирішальне значення для правильної кваліфікації злочину та справедливого притягнення до відповідальності.

Типові характеристики особи, яка приймає обіцянку, пропозицію або одержує неправомірну вигоду:

1) соціальні характеристики: посадове становище (як правило, така особа займає керівну або відповідальну посаду, що передбачає значний вплив на прийняття рішень (державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування, керівники установ чи підприємств); соціальне оточення (нерідко належить до кола осіб, де корупційна поведінка сприймається як норма, а не виключення); матеріальний статус (часто демонструє середній або високий рівень матеріального забезпечення, але має прагнення до отримання більшого прибутку без відповідних зусиль);

2) психологічні характеристики: а) мотиви (домінує прагнення до особистої вигоди, бажання поліпшити фінансовий чи соціальний статус; б) моральні орієнтири: занижений рівень правосвідомості та моральності, толерантність до корупційних практик; в) рівень стресостійкості: може проявляти здатність діяти рціонально та холоднокрівно в умовах ризику викриття; г) емоційна складова: часто має низький рівень емпатії, байдужість до соціальних наслідків своїх дій; г) тип мислення: прагматичне, орієнтоване на швидке досягнення результату, навіть якщо це порушує закон;

3) інші характеристики: а) юридична обізнаність: часто добре розуміє правові наслідки своїх дій, але сподівається на уникнення відповідальності через службове становище, зв'язки або прогалини в законодавстві; б) поведінкові особливості: схильність до маніпуляцій, уміння приховувати свої дії, використання посередників для уникнення прямого контакту в корупційній схемі; в) фінансова поведінка: зазвичай уникає прямого доку-

ментування своїх доходів або намагається легалізувати отриману неправомірну вигоду через третіх осіб чи фіктивні схеми.

Ці характеристики допомагають створити психологічний і соціальний портрет корупціонера, що сприяє ефективнішій ідентифікації таких осіб та запобіганню їхній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Топчій В. В., Задерейко С. Ю. Характеристика особи, що вчиняє корупційні кримінальні правопорушення. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. № 1(8). С. 183–191.
3. Мезенцева І. Є. Характеристика особистості корупційного злочинця. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Вип. 47. Т. 3. С. 66–70.
4. Polyakh A.M. The identity of the criminal as an element of the forensic characteristics of the crime under Article 368 of the Criminal Code of Ukraine. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. № 11(2). С. 24–29.
5. Бучинський О. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення. *Věda a perspektivy*. 2024. № 6(37). С. 110–119.
6. Шведова Г. Л. Класифікація та типологізація особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення: кримінологічний вимір. *Академічні візії*. 2023. № 23. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/819>
7. Постанова Верховного Суду від 21 вересня 2022 року у справі № 360/421/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106454411>.
8. Постанова Верховного Суду від 26 січня 2023 року у справі № 532/1020/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108686181>.
9. Постанова Верховного Суду від 22 серпня 2023 року у справі № 334/3698/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113282425>.